

Sønder Mose

- en bebyggelse fra ældre bronzealder

Dorthe Kaldal Mikkelsen

Viborg Stiftsmuseum 2009

Bygherrerapport nr. 31

Bygherre: John Staaling

ISBN 978-87-87272-81-0

Indledning

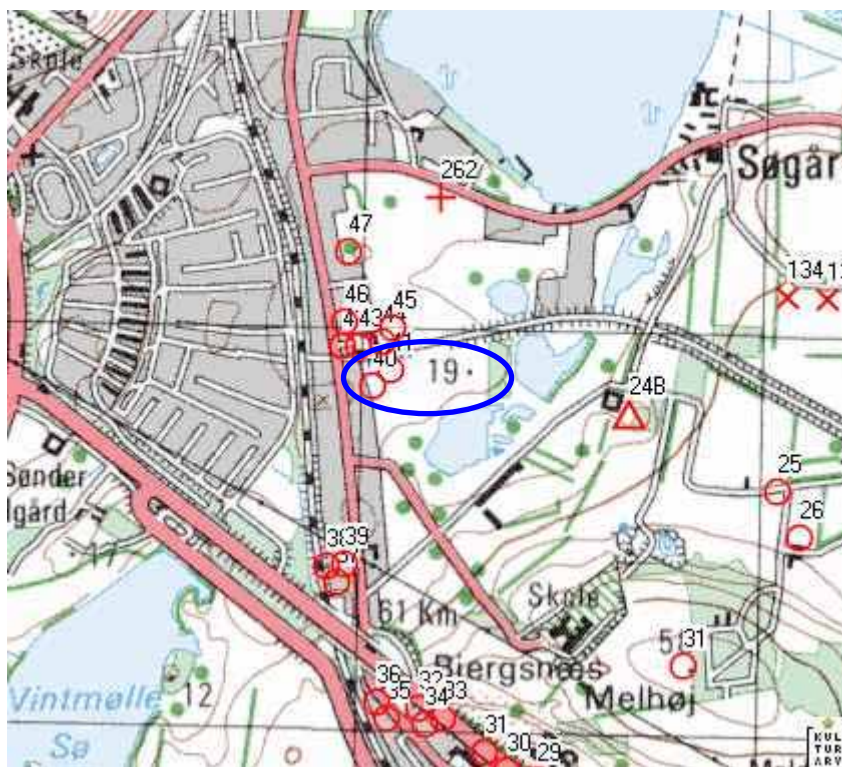
Lokaliteten ved Sønder Mose ligger i den sydøstlige udkant af Viborg ved den jyske højderyg og tæt ved Hærvejen, den gamle hovedfærdselsåre ned gennem Jylland.

Nordvest for arealet ligger der en gruppe gravhøje fra stenalderen og bronzealderen. Det vidner fund gjort i nogle af højene om. . To af højene ligger på selve lokaliteten.

Ingen af disse gravhøje er synlige i dag. En af dem blev udgravet i 1825, og heri blev fundet en urne, der indeholdt en pincet, en nål, en pilespids og en kniv – alt af bronze samt en flintflække. Det drejer sig formodentlig om den høj, der har nr. 47 på kortet på figur 1. Urne-graven kan dateres til yngre bronzealder, perioden ca. 1.100-500 f. Kr.

Sønder Mose udgøres i dag af nogle småsøer med sumpede områder imellem. På Søegaard Mark er der fundet tre flintøkser i en lille mose, hvilket vidner om stenalderbebyggelse i nærheden. Flintøkserne kan være ofret i mosen.

Endelig er der nord for den aktuelle udstykning udgravet to grave fra yngre stenalder, ca. 2.800-1.800 f. Kr. De blev udgravet af Viborg Stiftsmuseum i 1996.

Figur 1. Op ad lokaliteten ved Sønder Mose ligger der et strøg af gravhøje – her angivet med røde cirkler - som følger den gamle jyske hovedfærdselsåre – Hærvejen. På selve det udgravede areal er der registreret to gravhøje: nr.40 og nr. 41. Det var ikke længere muligt at finde spor efter højene.

Ved + nr. 262 er der udgravet to grave fra yngre stenalder, (ca. 2.800-1.800 Kr.) ved Δ nr. 24B er der fundet 3 flintkiler og ved X nr. 134 er der fundet en flintdolk fra samme tid.

Som regel har man boet relativt tæt ved gravhøjene, og det har også vist sig, at være tilfældet her.

Da området ønskedes byggemodnet, blev der foretaget en omfattende prøvegravning af det i alt ca. 6 ha store areal. Den resulterede i, at der blev fundet bebyggelsesspor fra tiden 1.500-1.100 f. Kr. (ældre bronzealder).

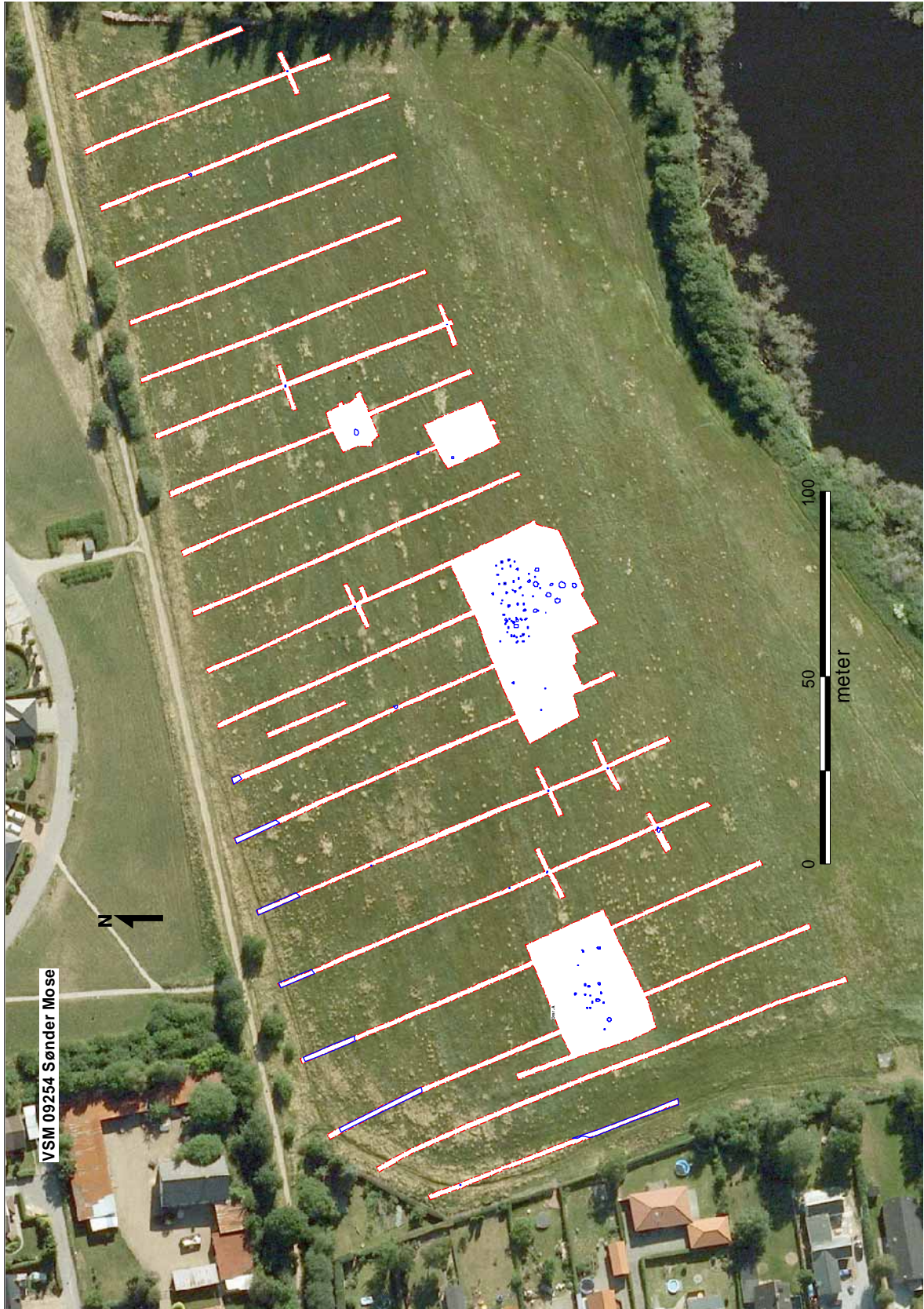
I følge den nye museumslov er en af museets opgaver, at arbejde for at bevare væsentlige fortidsminder for eftertiden. I dette tilfælde var der imidlertid ikke mulighed for at flytte udstykningen – og da bygherren ønskede hele arealet udstykket, blev der foretaget en arkæologisk udgravning på stedet. I alt blev der udgravet ca. 2.500 m².

Udgravningen fandt sted i maj 2009.

Figur 2. Lokalteten ligger på et næsten fladt plateau med svage højninger ned mod et større vådområde, hvor gamle tørvegrave i dag ligger som småsøer.

En udgravning af et så stort areal foregår ved en såkaldt fladeafdækning. Med en gravemaskine forsynet med en bred rabatskovl fjernes muldlaget. Herefter fremstår anlægssporene som mørke pletter i den lyse undergrund. Spor efter hustomter ses som stolpehuller, og spor efter nogle af de mange aktiviteter, der er foregået på bopladsen ses som forskellige nedgravninger/gruber. Det kan være kogegruber brugt til madlavning eller materialegruber, hvor der er hentet sand eller ler.

Figur 3. Oversigtsfoto der viser søgegrøfterne fra forundersøgelsen samt de udgravede områder. Hvor søgegrøfterne slutter mod syd, skråner arealet kraftigt ned mod søen.

Bronzealderbosættelsen ved Sønder Mose

I det store felt på arealets midterste del blev der udgravet et meget velbevaret såkaldt bulværkshus fra ældre bronzealder. I området syd for huset blev der udgravet 7 ild/kogegruber.

I det vestligste af de felterne, fremkom en lille, knap så velbevaret hustomt samt nogle gruber. De to hustomter ligger med en indbyrdes afstand af 90 m.

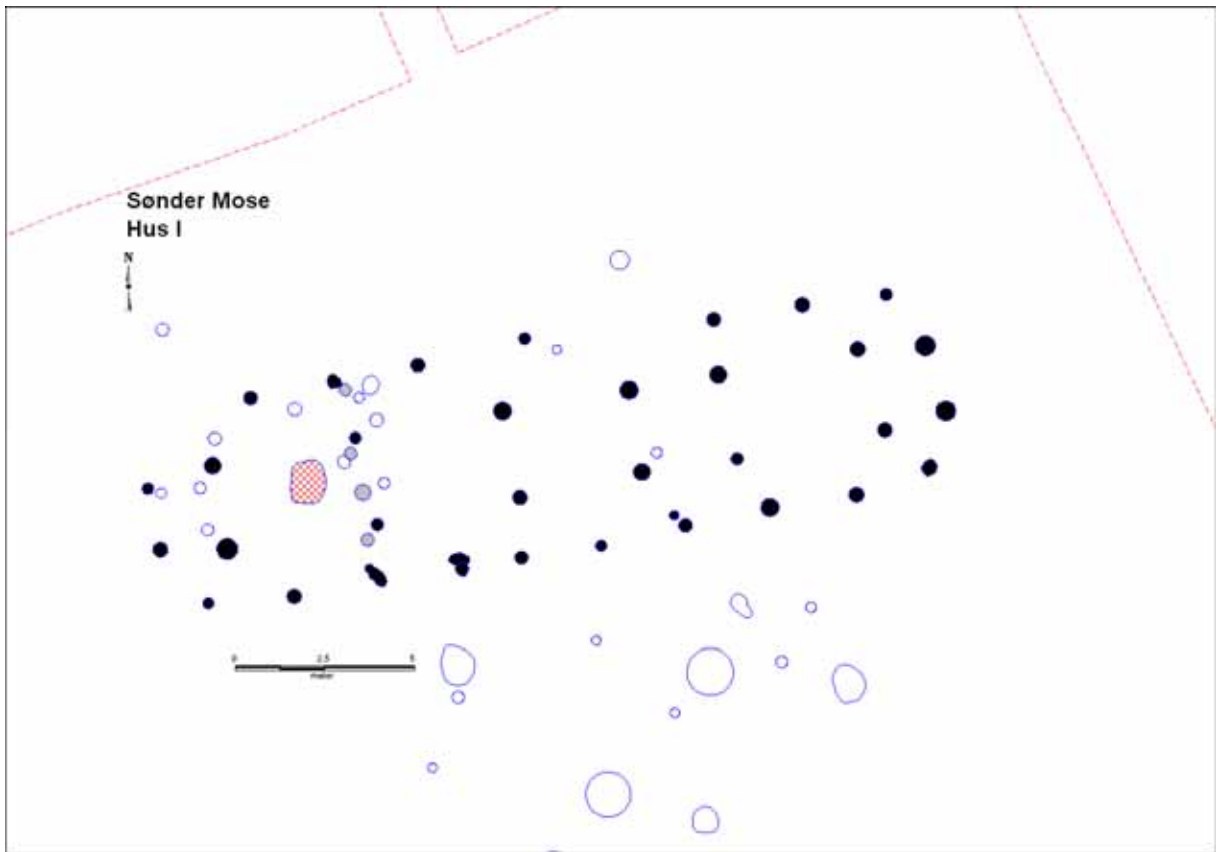

Figur 4. Udgravningsfeltet med sporene efter det store bulværkshus set fra sydøst. Der er sat små hvide mærkesedler i stolpehullerne. I baggrunden ses det vestligste af udgravningsfelterne, hvor der blev udgravet et mindre hus.

Den største af hustomterne har været ca. 24 m lang og 6 m bred. Det har været et treskibet langhus, hvor taget blev båret af to parallelle stolperækker. Væggene var bygget i såkaldt bulværkskonstruktion, hvor der mellem de kraftige vægstolper har været vandretliggende planker. I husets vestende blev fundet en kogegrube, som har fungeret mens huset var i brug. Desuden var der i vestenden spor efter en skillevæg.

Huset har været orienteret nordnordøst-sydsydvest. Der er antagelig en ombygning i vestenden ved skillevæggen, hvor der er stolpehuller, der ikke synes umiddelbart at indgå i konstruktionen. Huset har haft bolig i vestenden og stald i østenden.

I flere af stolpehullerne blev der fundet lerkarskår, som daterer hustomten til ældre bronzealder (1500-1100 f. Kr.).

Figur 5. Grundplan af bulvægshuset. Huset har haft seks sæt tagbærende stolper samt kraftige vægstolper, her markeret med sort. Med gråt er markeret en skillevæg på tværs af husets længderetning i dets vestende. Med rødt er markeret en ild/kogegrube i husets boligdel.

Figur 6. Del af kværnsten, der har været brugt til at male mel på. Den blev fundet i et af vægstolpehullerne i boligdelen til det store langhus.

Figur 6 . Snit gennem sporet efter en af de tagbærende stolper i langhuset. Den yderste indridsede linje viser kanten af det hul, der blev gravet, da stolpen skulle sættes i jorden. Inderst er der mørk jord, som er faldet ned i hullet, da man trak stolpen op, da huset var udtjent, og det var på tide at bygge et nyt.

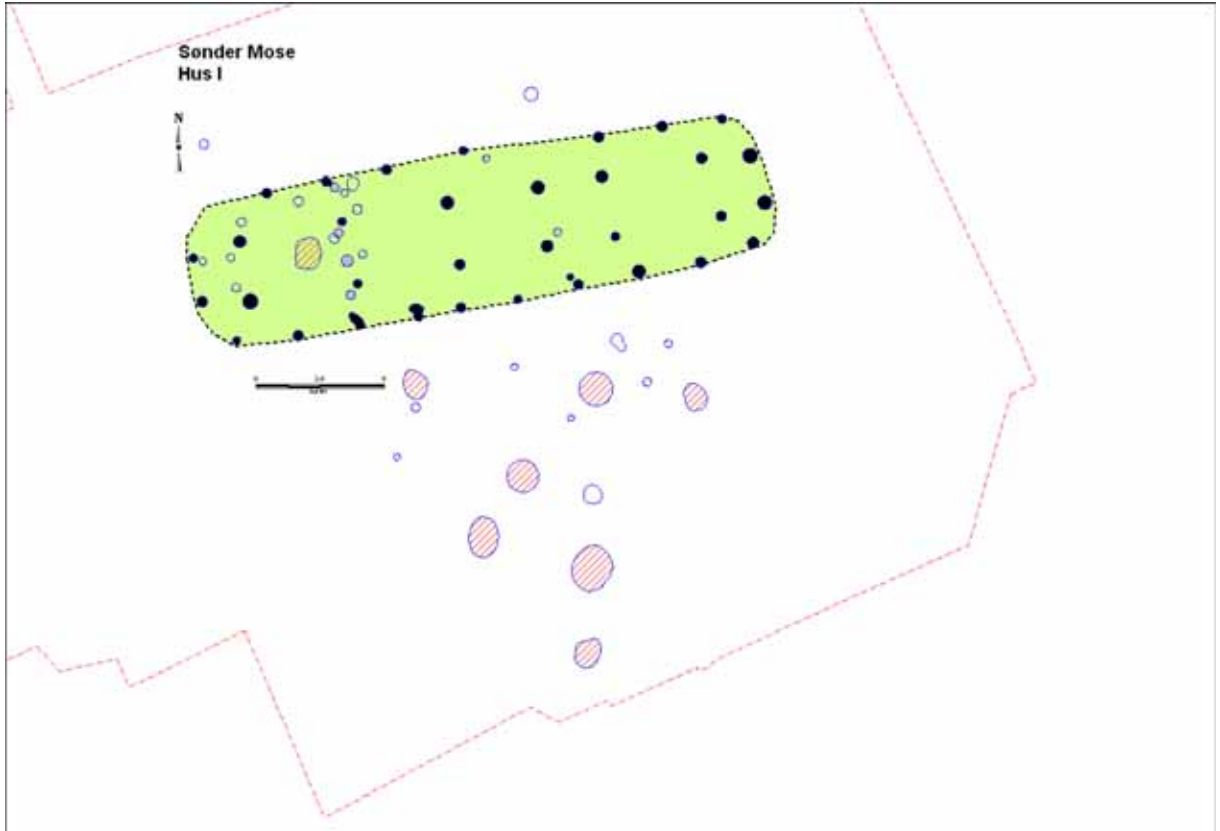
Der blev udtaget jordprøver af husets stolpehuller med henblik på naturvidenskabelige undersøgelser. I sådanne jordprøver kan man finde rester af forkullet plantemateriale, som kan bidrage med oplysninger om, hvad man har dyrket på markerne, samt hvad man har indsamlet til brug i husholdningen i øvrigt. Endelig kan fordelingen af korn og frø i hustomten give oplysninger om, hvor man har opbevaret de forskellige afgrøder.

Resultaterne af de naturvidenskabelige undersøgelser fra Sønder Mose er ikke færdige i skrivende stund, men man kan se, at der er forkullet korn i adskillige prøver. Det forkullede korn er hovedsageligt fundet i husets østlige del.

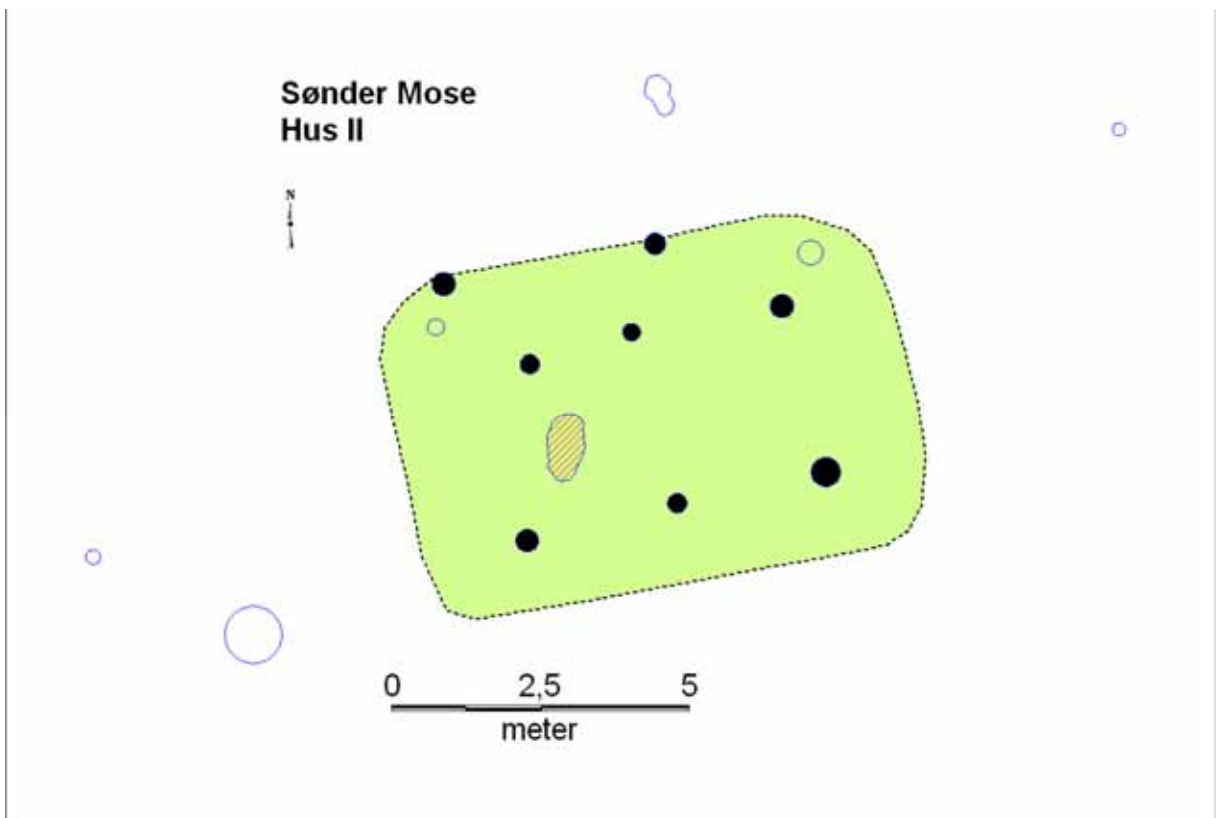
Der ligger en koncentration af kogegruber lige syd for langhuset, hvilket er et karakteristisk træk for denne periode. Desuden ligger der flere steder i udgravningsfeltet gruber, der har været anvendt til forskelligt formål. En del af gruberne på stedet har givetvis været materialegruber, hvor man har hentet sand, som skulle bruges i forbindelse med husbyggeri, fremstilling af lerkar m.m. Siden er nedgravningerne blevet brugt til affald.

Det mindste af husene har været ca. 8,75 m langt og 6 m bredt. Det har ligeledes haft to rækker tagbærende stolper, som har stået parvist i midten af huset, og en kogegrube i vestenden. Huset var ikke så velbevaret som det store, idet der kun var spor efter to vægstolper.

Lerkarskår fundet i husets stolpehuller daterer det til ældre bronzealder. Formodentlig er de to huse samtidig, men afstanden på 90 m må betyde, at de har hørt til hver sin gård.

Figur 7 . Planen viser langhuset med koncentrationen af ild/kogegruber mod syd.

Figur 8 . Plan af det lille hus. Stolpehuller der hører til huset er markeret med sort og den tilhørende kogegrube i husets vestende er markeret med rødt.

Sønder Mose i et lokalt perspektiv

Udgravningerne ved Sønder Mose har givet øget indsigt i bronzealderens samfund set i relation til de tidligere registrerede fund i området. Således har denne udgravning ydet et vigtigt bidrag til forståelsen af oldtidsbebyggelsens udvikling og struktur i området.

I 1990'erne blev de første bronzealderhuse fundet i Viborgs vestkant, da den sydlige del af den ydre ringvej blev anlagt. De sidste års højkonjunktur har betydet, at Viborg kommune har skullet bruge store nye arealer til både boligbyggeri og til erhvervsformål, og dermed er antallet af lokaliteter med bebyggelse fra bronzealderen øget. De fleste er fundet på lokaliteterne Møgelkær og Viborg Vestermark, men også ved Mariendalsvej, Lundborgvej og på Liseborg Høje er der fundet hustomter.

Alle hustomterne er såkaldte 'treskibede' langhuse, der indvendigt har haft to rækker relativt kraftige stolper, der har båret tagkonstruktionen. Husene varierer dog betydeligt i størrelse og andre konstruktionsmæssige detaljer. En oversigt over de undersøgte bopladser med hustomter fra især yngre bronzealder kan ses i museets bygherrerapport nr. 22.

Som nævnt kan de to udgravede hustomter have været samtidige, men de har næppe hørt til samme gård. Langhuset har udgjort hovedbygningen i en gård. Der har været bolig og stald under samme tag. Gården har formodentlig haft en tilhørende økonomibygning.

Det mindre hus har antagelig været en økonomibygning til en anden gård. Det kan dog ikke udelukkes, at huset har været brugt til beboelse, da der er en kogegrube i huset.

I bronzealderen har gårdene ligget spredt i landskabet i modsætning til den efterfølgende periode – jernalderen - hvor man flytter sammen i landsbyer.

Lokalitetens beliggenhed ved den gamle hovedfærdselsåre ned gennem Jylland – Hærvejen – har betydet, at man har været tæt på forbindelserne til den store verden.

Tak til John Staaling for det gode samarbejde i forbindelse med udgravningen.

Relevant litteratur

Jørgen Jensen, 2002: Danmarks Oldtid – Bronzealder 2000-500.

Bertelsen m.fl., 1996: Bronzealderens bopladser i Viborg Amt.

Diverse oplysninger:

Viborg Stiftsmuseums j. nr.:	VSM 09254
Lokalitet :	Sønder Mose
Sogn, herred og amt:	Viborg sogn, Nørlyng herred, Viborg amt
Dansk Kulturhistorisk Centralregister:	130815-
Kulturarvsstyrelsens j. nr.:	2003-2122-0768
Bygherre:	John Staaling.
Areal:	Ca. 6 ha, hvoraf er udgravet i alt 2.500 m ² .
Rendegravemaskine fra:	Karl Anker Middelhede.
Deltagere i udgravningen:	Udgravningsansvarlig: Dorthe Kaldal Mikkelsen
	Daglig leder: Mette Klingenberg
	Arbejdsmand: Gorm Olesen

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af bygherren.

Om bygherrerapporter

Når der er foretaget en arkæologisk udgravning, der er helt eller delvist finansieret af en privat eller offentlig bygherre, skal der udarbejdes en særskilt rapport til bygherren. Bygherrerapporten skal være almindeligt tilgængelig, præsentere udgravningens resultater og sætte dem i sammenhæng med det omgivende landskabs kulturhistorie.¹

Viborg Stiftsmuseum har besluttet at udgive museets bygherrerapporter i en fortløbende serie. Ældre numre kan købes for 20 kr. (medmindre andet er anført) ved henvendelse til museet.

Liste over Viborg Stiftsmuseums bygherrerapporter

1. Båndruplund – en boplads fra bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2004.
2. Nordentofte, Skals – en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
3. Brokbakken – en samlingsplads fra bronzealder og en gravplads fra ældre jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
4. Lynderup SV – et aktivitetsområde fra sen yngre stenalder og bronzealder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen 2006.
5. Teglværksvej – en boplads fra ældre bronzealder. Martin Mikkelsen. 2005.
6. Klejtrup Syd – en boplads fra sen yngre stenalder / tidlig ældre bronzealder. Marianne Høyem Andreasen. 2005.
7. Krogen, Aidt. Under udarbejdelse.
8. Højvangen, Ørum. Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
9. Stenshede – en gravhøj og andre fund fra yngre stenalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen. 2006
10. Ørum Sportsplads – et aktivitetsområde fra ældre jernalder. Mikael H. Nielsen. 2005
11. Sundstrup Øst – en boplads fra yngre stenalder. Mikkel Kiildsen 2006.
12. Ettrupvej, Fjelsø – to aktivitetsområder fra bronzealder eller jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen. 2006.
13. Løvel Syd - bebyggelse spor fra yngre bronzealder og ældre germansk jernalder. Malene R. Beck & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2006.
14. Skaldehøj og Arildsvej - to bopladser fra førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
15. Liseborg- et forsvarsværk fra tidlig førromersk jernalder. Dorthe Kaldal Mikkelsen.
16. Lindum syd – langhus fra middelalderen. Jesper Hjerminde 2006.
17. Søhuset, Viborg - på kanten af middelalderbyen. Marianne Greve Iversen 2006.
18. Formyre SØ - hustomt og grave fra sen ældre bronzealder - fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder. Martin Mikkelsen 2009.
19. Tindbækvej 25 - Gravhøj fra enkeltgravskultur. Martin Mikkelsen og Mikkel Kiildsen 2007.
20. Langmosegård - en boplads fra yngre bronzealder. Martin Mikkelsen 2007.
21. Løgstrup SØ - en boplads fra yngre jernalder - aktivitetsspor fra yngre bronzealder. Sanne Boddum, Mikkel Kiildsen & Mikael H. Nielsen 2007.
22. Viborg Vestermark - Bopladser fra bronzealderen. og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
23. Ridder Munks Vej - En gravplads m.m. fra stenalder, bronzealder og jernalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen 2007
24. Rødding SV - bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen.
25. Randrup Mølle – et langhus med forsænket østende fra yngre stenalder. Sidsel Wählin og Martin Mikkelsen 2008.
26. Spangsdal II og Gl. Asmild. Under udarbejdelse.
27. Bjerring Hede - en gravplads fra ældre jernalder - en boplad- og aktivitetsspor fra ældre jernalder. Asger V. Amundsen og Martin Mikkelsen 2008.
28. Liseborg Høje - boplads fra yngre bronzealder - begravelse i vognfading fra vikingetid. Elin Vanting & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009.
29. Stenshede Syd - Gravhøj fra enkeltgravskultur - bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Claus Sørensen og Martin Mikkelsen 2009.
30. Hjortdalgård - en boplads fra ældre jernalder. Claus Frederik Sørensen og Dorthe Kaldal Mikkelsen.

¹ Kulturarvsstyrelsen: Retningslinjer for udformning af rapport til bygherre/anlægsmyndighed

